

"שירה"

נואת דב סדן

ש"י עגנון

א

שלוש פעמים ניסיתי, ניסוי שבעל-פה, לגלגל דיבור של הערכה על ספרו של ש"י עגנון "שירה" ברשות רבים גדולה במעט או בהרבה, פעם ראשונה, כשלא ניתן עדיין לדבר על ספר אלא על פרקי, שנחפרסמו מפקידה לפקידה, וכלל הערכת, שחזרתי עליה בכמה גיווני-גירסה, היה על דרך הדחייה שבאמירת אי-אפשר, ואם לצמצמה על פיסקה קצרה, כך לשונה: מה ענין לו ולנו בפרשת הנאסופים הקטנים של האינטליגנציה ברהביה ובאגפיה, וכשהגיעה למספר, אמר לי: כתר לי זעיר — כתוב מפורש באיוב, ואפילו פיקח אין להראותו רבע-מלאכה, ואם הראוהו, לא מן הדין שידון על פיה. עד כאן דבריו; ולפי שאין אדם עושה עצמו שוטה, חייבני לבאר דעת, שנסמכה קודם-כל על כך, שידעתי ראשית כוונתו של המספר לכתוב כסיפור הנה, ומפני עצמו ידעתי.

לא אמרתי: סיפור זה, אלא אמרתי: כסיפור הזה, שכן, לדבריו, אמר לכתוב סיפור גדול, ושמו: ביצני, ומרכו מעשה בפרופיסור, שבא לשמש בהוראה באוניברסיטה העברית בירושלים, כששמו הולך לפניו בזכות קונטרס שחיבר על קצת מנהגות, שנהגו בקיס' רות הזיא, אבל חיבור זה היה לו כשירה יתומה, שבינתיים נשתקע בעסקי האוניברסיטה, תכסיסיה, חכמה ונכליה, עד שבאו אחרים ושטמו אותה עשייה שליוהו מידו, ולכרהו חזר לתלמודו; ותהי ראשית-חזרתו ניצור-האבק מעל קונטרסו הישן שביקש להדשו, אבל עם כל יגיעתו לא הירש אלא במה שהוסיף לו מפתח שמות וענינים, ולפי שהתוספת הזאת לא הגדילה את גופו של הקונטרס אלא במשהו, טפל תוספת לתוספת, והוא מפתח למפתח, לאמור, לא היה בידו לחקן את שקילקלה עזובה רבת-שנים, וביותר שכל ביתו לא היה מתוקן כלי-עקר, לא די שהוא גופו נסתבך עם מזכרה או אסיסטנטית אחת ואחרת, והערים על אשתו, הרי בתו נתגייסה לאט"ס, נמשכה למעשה-אהבים עם קצין בריטי והביאהו, אותו וכמותו, לבית אביה, שנעשה כבית-הילולים, ואף העמידה וולד, שסופו ממזר-השכונה החובל בכל והכל חובלים בו.

ב

אודה, כששמעתי ראשונה על כוונת הסיפור ושרטוטי חכמתו, היה לבי חלוק, אם אמנם בעליה יוציאה לפעולות, שכבר למוד הייתי, כי כמה רעיונות שהעלה בשיחו, מבהיזה זה, לא נתקיימו, ואעמוד, בקצה דוג' פאות, על כך, דוגמה אחת — כידוע, לא היתה דעתו של המספר נוהה מסיפורים היסטוריים, ואף היה אומר דרך לעיגה: נוטלים לו לנו, המתגולל בפונדק' אה, והובשים לראשו מבעת משולשת, וגוזרים עליו: נפוליון תהיה לנו, או נוטלים לו ליהודי בטלן בבית המדרש ומושיבים אותו כל הינם כולו מלוכש בטליתו ומעוטר בתפיליו וגוזרים עליו: אתה הגאון מווילנא, וכותבים בשער הספר: רומן היסטורי, והעולם-גולם אמרים: איווא, איווא, איווא, ואמנם, כידוע, לא היבר רומן היסטורי והשאלה היא, האם באמת לא היה לו צורך, מהיגם הכרח, לראות ולהראות את דודו וסביביו במסגרת רחבה ורחוקה יותר, כראיה לכך הם לא בלבד סיפורי-המעשיות כדרך "קדומות", או כדרך שילובם ב"הכנסת כלה", שבה הם כמשחרר שרים אהורנית, כדי מכלול של חמשה עד ששה דורות — למן דורי-השילשים לראשית-החסידות עד סמוך להבלי ת"ח, וכן ראה, ואף עזה מכן, הוא המהלך בספר המעשים, שבו העלילות והחלום, הזמנים והמקומות, מתערבים ומשתרבבים, לא-כל-שכן דרכו לסיפור, כמו "עד עולם", שענין לנו בו בממשות בדויה, המהבחת בין צלו של פיתוס ודמדומיה של פריהיסטוריה.

יחרי-על-כן ידעתי נאמנה, כי נשא את לבו לסיפור היסטורי כפשוטו — כגון שסיפר על כוונתו לכתוב על עדה תימן בימי הרמב"ם, ותיאר בפרטות את רושם פטירתו של בעל איגרת תימן, שבני עדה ישבו אכלים ושוממים, עד התאושש מורם, שהוציא ספר יחושע וקרא בו בקול כוכים: ויהי אחרי משה עבד אלהים; ואף שלשון דיבורו של המספר רחוקה היתה מלהדיב את לשון גתיבתו, הספיג את דבריו-שבעל-פה קרובה של שלימות אפית, וצר שלא נקלטו דבריו לדיוקם, והוא הדין, כשבדק את ארכיונו, שנשר חמרו בו העודות לתולדתה של ירושלים, ונמצאה לו פיתקה קטנה, שבה רשם ד"ר אהרן מוזה לונגאטה, דהיינו: משקפיים, לראשון לציון החכם ר' יעקב שאול אלישר, התזיק המספר לפניו את הפיתקה ושאל את עצמו: ומה, למשל, עשויה היתה להיות השיחה ביניהם, והזר על אותה שאלה גם בשעת ארוחת הצהריים, גם בשעת ארוחת הערב, ואף השיב לעצמו, בשיתופה של אונן אורחה, וחשובתו על דרך ריי-קונסטרוקציה של אותה שיהיה משוערת, ובלטו בה שוני האישים, שוני המוצא, האופי, הראייה והמוג, על שנראו נשמעו בחוש, והם פרקים מפורשים בהוויית דור ותולדתו, כבהוויית דורות ותולדתם, וכשהפסיק אמר: ואיך זיל כתוב, ואם ירצה השם כתוב וכתוב.

ג

הילכך, כששמעתי מפיו בראשונה על חכמת סיפור, ביצני שמו, חשבת, כי כשם שלא רצה השם בענין עדה-תימן עם פטירת הרמב"ם ובענין הויכוח של בעל "ישא ברכה" ושל מחבר המילון למונחי הרפואה, ושתי התכניות האלו היו כחלום באספמיה, חשבת, כי גם בענין התכנית השלישית, הקרובה יותר בזמן, לא ירצה השם, אולם בראותי, כי בכל זאת רצה השם, וסימנך הפרקים שנחפרסמו ברבים, לא נפלאתי על המרחק שבין מה שעלה בדעתו תחילה ובין מה שנחקים לו למעשה, שכבר ידעתי כזה וכזאת, כי הנה, למשל, ענין מאה שערים כטבור-סיפור, אף הוא לא כדרך שעלתה בדעתו של המספר תחילה, עלתה בידו כאחרונה — כי בראשונה שגה במין

סיפור-בלשים, והוא מעשה בחבורת-סתר, הפועלת באותה שכונה, ושמה: חברת דורשי אמת וצדק, או בקיצור: הדא, והיא היודעת כל מעשה עוולה ונבלה וכל מעשה מירמה ועושק הנעשים בידי גבאי הכוללים ושמשיהם ושמשיהם ומוהיריה על כך בפתק, שבראשו מתנוסס ציור יד שחורה, לכל עוול ונבל, רמאי ועושק, והשכונה כמקצחה של חשדות-הדדין, ואילו באחרונה נעשתה השכונה מוקד ב"תמול שלשום" וספק אם ניתן לדבר בפשטות על העברת קצת תפקידה של אותה אגודת-חשאי להרהוריו ונביתו-תיו של בלק, והמרחק הזה אומר דרשני, ביחוד לאתו שידענו, כי המספר היה טוען וחוזר וטוען, — ואן כתב כן במכתבו לר' אברהם יעקב ברור, — כי אין הוא פותח במעשה-כתיבה של חטיבה וחטיבה, אלא אמין כל הנפשות עומדות לפניו כמו, והלכך אין לנו ברירה אלא להניח, כי התמורה מתחוללת בדרך של בודא סיפור ומוהאו; בודא סיפור ומוהאו; עז שהוא בונה סיפור בריקיימא, ועל דרך כך עולג הבריאה אינו מתחייב ואינו מחויב להיות בהינתן בדיעבד בתראה העשויה בהינתן-מלכתחילה קמאה ואף-על-פי-כן, כשבאו לפניו פרקי "שירה", והן שונים מתכנית-האב, וניסיתי להשמע ללשון-ההתראה כתר לי זעיר (לא שיערתי כי פירושה כעשרים שנה) לא נפטרת מהרגשת אי אפשר, וודאי פעל גם טען אחר, והוא טעם-שבאכזבה של הקורא, כי הקורא — והמבקר אף הוא בכלל קורא, אם טוב יותר אם גרוע יותר — אפילו הוא יודע, כי אך עירוב של תמימות ואיוולת היא לו, שהוא משער את המשך-דרכו שי הסופר, אין הוא מניח את קיוויו, ולבו קנוט עליו כשנבואתו, שאינה אלא היפוי משאלתו, כתבנית.

ד

וכן זכורני הרעומת, שוודאי לא הייתי בן יחז לה, על שהמספר, שהבטיחנו בסיום "סיפור פשוט" סיפור פרשה בלומה, שהוא לבדו עשוי היה להעניקו הגיש לנו ספר "ימים נוראים", שעם כל יחודו אי המספר מרעמד יחיד להברו, ולא עוד אלא התגדו בנו, המסכנים, כשכתב על עצמו: מחבר "ספר נוראים" ועוד סיפורים, וכדומה לכך התרעומת, שוודא לא הייתי בן יחיד גם לה, על שהמספר הבטיחנו בסופו של "תמול שלשום", את ספרו "חלקת שדה" והנה תחתיו פירנסנו בפרקי "שירה", והרי בעיני ראינו, כי המספר התקין את היריעה לאותו סיפור מובטח — נחלקה לו ארצנו: יפו וירושלים כמצי ל"חלקת שדה", נשמרו ולא שימשו — ולכל המרובו ניתן להאחז בסיפור, כמו "חחת העץ" או במכתב למערכת ב"דבר" (וסיפר מאיר חובב עד מה אזה מכתב נחשב לו) בענין הפרידות שנקנו ביהודה והוא המספר, ליווה אותו, כאחד עם צבי יהודה, עד לכנרת ושם גם נזכר, כי יומיים קודם לכך סיים הליכה ברג שנמשכה שבעה שבועות, שהלך עם מינרולוג לבדו מימי הארץ, או כשם שניתן להאחז בפסיקת הסיפור המובאת ב"שירה", והיא ענין הליוי שהמספר ליו את אוטו ווארבורג בטיווליו, ואם אף לצרף את סיפורו שבעל-פה על ליל-הסערה בכנרת, שהסכה את האהלי על פניהם, ור' בנימין מתרוצץ בגשם וכסת נוסט מים על גבו, ואפילו את תיק הרשימות שרשם בשבי הסיפור הנה והוא שמור" בעזבונו, הרי זה כמעט הכל ששרד מהמרה ההיולי של "חלקת שדה", והמת נחם, כי תיאור קבוצת אחינועם ב"שירה" הוא כפיצו לכך, תנחומים-הוא הוא לו, שאין תיאורה של חלק דור מאוחר מפצה הסרונו בחלקת דור מוקדם, שאי יוצאים ידי חוגר כמפתח תרתי משמע.

ואף זאת, "חלקת שדה" מחושבה היחה כאמצע של טרילוגיה, שסיומה הוצרך, לפי קטעי שיחו בעל פה, לתאר התרחשותו של מה שאינו כבול בזמ ובמקום, וכל הזמנים וכל המקומות עשויים הי להודמן בו, באופן שדורות ראשונים ודורות אחרונים דרים במחיצה אחת, לפי שהמספר הסתפק ברמזים — ספק הכוונה לעולם הבא, ספק הכוונה למערת המכפלה (והרי הכינוי: חלקת שדה יפה לעיר האבות דווקא, ובכל זאת כינה כן את סביבי הכנרת — אין בהם לומר בזה עדימה, אך עצם הידיעה עי טרילוגיה, ששני שלישייה הם אבידה שאין לה הליפה מחדשת גם עתה צערי, ואף היא כמחדשת או התרעומת על חילופה.

הארכתי בדבריי, כדי להסביר דרך הערכתי הרא שונה, בהיות בידי פרקי "שירה" ולא כליכולה, ובו עתה, כשהספר כל כולו (במידה שניתן) לומר: כ כולו) לפנינו, אין מציאותו מכבה העדרם ש הספרים, שהבטחתם לא נתקיימה ולא תתקיים, והב על דאבדין.

ה

אכן, בפעם השניה ניסיתי לומר דבר-הערכה ע ספר "שירה" לאחר שיצא לאור, וציבור קוראי משהער עליו בשקיקה רבה, ונלווה לה, ביחוד בירו שלים, גודש של סקרנות לגבי מרכז ממרכזי הסיפור והיא חבורת היושבים בקתדראות שעל הרי-הצופני והיא סקרנות שחשו בה ביותר אלה, שהיו קרובי אל המספר, ונתבעו להשיב על שאלה שנאמרה בפשיטות: מי פלוני ומי אלמוני ומי פלמוני; ז בערמימות: האמנם פלוני הוא לאובן ואלמוני הו שמעון ופלמוני הוא לוי; והיה הדבר קרוב, שאין ב (סוף בעמוד 8)

